

Prace Filologiczne 2023 (78): 213–230

ISSN 0138-0567; e-ISSN 2720-5037

Copyright © by Iwona Nobis, 2023

Creative Commons: Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-

-Bez utworów zależnych 3.0 PL (CC BY-NC-ND 3.0 PL)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/pl/>

<https://doi.org/10.32798/pf.1100>

IWONA NOBIS

Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków

e-mail: iwona.nobis@ijp.pan.pl

<https://orcid.org/0000-0003-3188-7655>

JĘZYKOWO-KULTUROWY OBRAZ
ZIEMI ŚWIĘTOKRZYSKIEJ UTRWALONY
W MIKROTOPONIMII (NA PRZYKŁADZIE NAZW
TERENOWYCH POWIATU KAZIMIERSKIEGO)

LINGUO-CULTURAL VIEW OF THE ŚWIĘTOKRZYSKIE LAND
CONTAINED IN MICROTOPONYMY (ON THE EXAMPLE OF FIELD
NAMES OF THE KAZIMIERSKI DISTRICT)

ABSTRACT: The article attempts to reconstruct the linguo-cultural view of the Świętokrzyskie village contained in the microtoponymy of the Kazimierski district. The ways of perception and interpreting the surrounding reality by the local rural community are presented. The onymic material contains over 500 microtoponyms, i.e. names of local uninhabited places and objects, land objects (e.g. fields, meadows, forests, mountains, pastures, hills) and water objects (e.g. swamps, ponds, streams, rivers). Among all the collected field names, the author distinguished the names whose source of motivation are the objective properties of the referent: location, size, shape, etc. (topographic-locating and topographic-characterizing names), and the names that show the relationship between an object and a person (possessive, business and occasional/memorial names).

KEYWORDS: microtoponyms in Świętokrzyskie area, toponymy, linguistic worldview, semantic motivation, carriers of memory

Wprowadzenie

Nazwy terenowe (mikrotoponimy) są jednym z elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego wsi. Funkcjonują w nieoficjalnym, ustnym obiegu jej mieszkańców, są przekazywane z pokolenia na pokolenie. Ich wąski zakres użycia, ograniczający się najczęściej do przedstawicieli jednej wsi, wyróżnia je na tle innych nazw własnych. Mikrotoponimy ułatwiają członkom lokalnej zbiorowości orientację i poruszanie się na określonym terenie, ponadto umożliwiają wyróżnianie określonych obiektów spośród innych. Służą utrwalaniu i przekazywaniu dziedzictwa kulturowego danej wspólnoty: przywołują fakty z przeszłości i dokumentują ludzkie doświadczenia, miejsca, lokalne wydarzenia, wiejskie obyczaje, zwyczaje, pracę, stosunki międzyludzkie. W wiejskiej wspólnocie językowo-kulturowej mikrotoponimy są językowym nośnikiem pamięci społecznej (Cybulski, Rogowska-Cybulska 2016, s. 427).

Niniejszy artykuł jest próbą rekonstrukcji językowo-kulturowego obrazu dawnej świętokrzyskiej wsi zawartego w mikrotoponimii powiatu kazimierskiego. Moim celem jest przedstawienie sposobów postrzegania i interpretowania otaczającej rzeczywistości przez lokalną społeczność wiejską.

Za *nazwę terenową (mikrotoponim)* uznaję lokalne określenia miejsc i obiektów niezamieszkałych (przynajmniej w fazie nominacji): lądowych (np. pól, łąk, lasów, gór, pastwisk, wzniesień) i wodnych (np. bagien, stawów, strumieni, rzeczek)¹. Zebrany materiał onimiczny sklasyfikowałam według kryterium semantyczno-motywacyjnego, opierając się na ustaleniach poczynionych przez Marka Kornaszewskiego (Kornaszewski 1986, s. 12–14). Do jego analizy wykorzystałam koncepcję językowego obrazu świata (JOS)², przez który rozumiem zawartą w języku interpretację rzeczywistości, dającej się ująć w postaci zespołu sądów o świecie, o ludziach, rzeczach, zdarzeniach (Bartmiński 1999a, s. 104)³.

Mikrotoponimy są przykładem językowego wyrażania sposobów odbierania rzeczywistości właściwych członkom społeczności danego terenu, tym samym uczestniczą w tworzeniu jej językowego obrazu. Językowy obraz świata ludności wiejskiej wynika ze swoistych doświadczeń tej społeczności i związany jest z jej kulturą. Postać onimu zależy zarówno od zauważonych cech obiektu, jak i od nazywającego, który postrzega otaczającą go przestrzeń we właściwy sobie sposób,

¹ W artykule używam terminu *nazwa terenowa* zamiennie z pojęciem *mikrotoponim*.

² Koncepcja zaproponowana przez Jerzego Bartmińskiego, twórcę lubelskiej szkoły etnolingwistycznej.

³ Mogą to być sądy „utrwalone”, czyli mające oparcie w samej materii języka, a więc w gramatyce, słownictwie, w kliszowanych tekstach (np. przysłowia), ale też sądy presuponowane, tj. implikowane przez formy językowe, utrwalone na poziomie społecznej wiedzy, przekonań, mitów i rytuałów (Bartmiński 2006, s. 12).

od jego cech psychicznych (zmysłu obserwacji, odczuwania, systemu wartości) i osobistego doświadczenia oraz od rodzaju i celu nominacji (Cieślakowa 1996, s. 7–8). Kreatorzy nazw wybierają w momencie nominacji jedną spośród cech nazywanego obiektu, którą uznali za najważniejszą, a która może być obiektywna lub subiektywnie przez nich postrzegana, i którą eksponują w nazwie. Tym samym tworzą językowy obraz rzeczywistości i jednocześnie informują o swoim postrzeganiu świata – nazwa staje się wyrazem ich sposobów interpretacji danego fragmentu rzeczywistości. Językowy obraz świata tkwiący w mikrotoponimach jest zatem interpretacją rzeczywistości pozajęzykowej, a nie jej odbiciem (Bartmiński 1999b, s. 10). Zgromadzone przeze mnie mikrotoponimy nie tylko identyfikują poszczególne obiekty, ale także utrwalają sposób widzenia i oceny rzeczywistości charakterystyczny dla ich twórców.

Podstawę badawczą stanowi materiał nazewniczy wyekscerpowany ze spisu *Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych* (UN)⁴, z tomiku powiatu kazimierskiego. Nie był on dotychczas przedmiotem analiz onomastycznych. Łącznie zebrano i poddano analizie 594 nazwy dla 1147 obiektów, z czego największą stanowią nazwy pól (701) i łąk (193), w dalszej kolejności lasów (38), gór (35), wzgórz (24), wąwozów (19), stawów (17), nieużytków (16), krzaków (14), rzeczek (16), kopców (11), wzniesień (10). Niewiele jest nazw pagórków (7), pastwisk (5), dołów (6), strumieni (4), kamieniołomów (4), kopalni piasku (3), potoków (3), użytków (3), mokradeł (2), zarośli (2), nizin (2), parowów (2), cegielni (2) i cmentarzy (2). Jednostkowo występują nazwy doliny, gliniaka, krzyża, rowu melioracyjnego, urwisk i wyrwy.

Powiat kazimierski położony jest w południowej części województwa świętokrzyskiego, na terenach Niecki Nidziańskiej, zwanej Płaskowyżem Proszowickim, będącej częścią Wyżyny Małopolskiej, w widłach rzek Nidzicy i Małoszówki. Głównym ośrodkiem administracyjnym jest miasto Kazimierza Wielka⁵. Osadnictwo na tym terenie sięga czasów przedhistorycznych, około czwartego tysiąclecia p.n.e. Pierwsza udokumentowana wzmianka o Kazimierzy Wielkiej⁶

⁴ Tomiki powiatowe UN (ich redaktorem był Witold Taszycki) stanowią największy dotychczas zbiór nazw różnych obiektów fizjograficznych. Ich zbieranie i ustalanie przeprowadzono przez Komisję Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych w latach 1954–1975, również przy pomocy językoznawców (polonistów i sławistów), onomastów i dialektologów. Podczas zbierania materiałów dbano o autentyczność i zgodność z formą „ludową”, jednak przed zatwierdzeniem form zestandaryzowanych Komisja dostosowywała pisownię do polskiego języka ogólnego. Tomik powiatu kazimierskiego przygotowali Mieczysław Karaś i Alfred Zaręba (Wolnicz-Pawłowska 2020, s. 42; Babik 2019, s. 293).

⁵ W 1954 r. wieś (i siedziba gminy) Kazimierza Wielka otrzymała status osiedla miejskiego, w 1956 r. została siedzibą powiatu, w 1959 r. otrzymała prawa miejskie.

⁶ Nazwa, zapisywana w źródłach jako: *Casmiria Maiori* (1326), *Magna Casmiria* (1335–42), *Welga Kazimierza* (1427), *Kazimierza Wielka* (1581), *Każmierza Wielka* (1839), jest zestawieniem

pochodzi z czasów panowania Władysława Łokietka, z roku 1326, kiedy należała do ziemi krakowskiej⁷. W skład powiatu kazimierskiego wchodzi obecnie pięć gmin, w tym: trzy gminy miejsko-wiejskie: Kazimierza Wielka, Opatowiec i Skalbmierz, oraz dwie gminy wiejskie: Bejsce i Czarnocin. Powierzchnia powiatu wynosi 422,2 km² i zamieszkiwana jest przez około 34 tys. mieszkańców.

Semantyczno-motywacyjna interpretacja mikrotoponimów

Wśród świętokrzyskich nazw terenowych wyróżniono dwie podstawowe grupy onimów:

I: nazwy, których źródłem motywacji są właściwości desygnatu istniejące obiektywnie: położenie, rozmiary, kształt, jakość gleby i podłoża, barwa itp.,

II: nazwy wykazujące relację, jaka zachodzi między obiektem a człowiekiem.

Pierwszą grupę (I) mikrotoponimów tworzą nazwy topograficzne, w których obrębie wyszczególniono:

1. Nazwy topograficzne-lokalizujące, które określają położenie obiektu względem innego obiektu. Zawierają informacje na temat miejsca lub obiektu, od którego desygnat wziął nazwę, na temat jego charakteru. W grupie onimów topograficznych lokalizujących znajdują się:

a. nazwy, do których utworzenia wykorzystano przyimki: *między, na, nad, od, po, pod, przed, przy, w, za*:

- mające postać wyrażen przyimkowych: *Na Działowcu, Na Stawach, Nad Bagnem, Nad Stawami, Od Szosy, Pod Broniszowem, Pod Kamieńcem, Pod Kociną, Pod Krzyżem, Pod Lasem, Pod Sadkiem, Pod Stawem, W Polu, Za Karczmą, Za Wsią,*
- będące rezultatem uniwersyfikacji i substancywizacji wyrażenia przyimkowego: *Międzygórze, Nademłyńcze, Nadewsie, Nadgórka, Nawsie, Odłonie, Pobłocia, Podchoinie, Podecle, Podemłynek, Podemłyńie, Podgaje, Podgoszczynek, Podgórze, Podgranicze, Podkoryto, Podkrzyzie, Podlesie,*

dwuczłonowym od nazwy *Kazimierza*, ta od imienia *Kazimir* z przyrostkiem **-ja*, z członem *Wielka* od przymiotnika *wielki* (też *wielgi*, łacińskie *maior, magnus*), odróżniającym w stosunku do nazwy *Kazimierza Mała* (wsi sąsiadującej z miastem).

⁷ W XVI w., po ukształtowaniu się powiatów, Kazimierza Wielka znalazła się w granicach powiatu proszowickiego w województwie krakowskim, gdy tymczasem sąsiadująca z nią wieś Kazimierza Mała znajdowała się w powiecie wiślickim województwa sandomierskiego. Rzeka Nidzica była granicą między województwami i powiatami. Pod koniec XIX w. Kazimierza Wielka weszła w skład diecezji kieleckiej, w latach 1975–1998 leżała w województwie kieleckim, od 1999 r. znajduje się w województwie świętokrzyskim.

Podmieście, Podmłynie, Podrędzinie, Podryncze, Podrynek, Podstawie, Podwale, Podwierzbie, Podwikle, Przedewsia, Przyrowie, Zabłonie, Zадworze, Zagaiki, Zagaje, Zagościńiec, Zagościńce, Zagóra, Zagórka, Zagórze, Zagroble, Zagumnia, Zagumnie, Zakarczmie, Zakrzyppie, Zakrzyzie, Zalesie, Zamłynie, Zaogrodzia, Zaogrodzie, Zaolsie, Zarzecze, Zasadzia, Zasadzie, Zastawie, Zastawiska, Zastawiszcze, Zastodole, Zawale, Zawikle, Zawsie,

– eliptyczne nazwy przymiotnikowe: *Podgajne, Podolskie, Zagórskie;*

- b. nazwy wskazujące na usytuowanie kierunkowe, łączące motywację topograficzno-lokalizacyjną z motywacją przynależnościową, utworzone od nazw obiektów (wsi lub ich części), względem których lokalizowane są desygnaty: *Bejscak, Bejskówka, Charzewskie Pola, Chroberski Las, Cudzynowskie, Góra Chwalibogowska, Góry Budziszowskie, Jakuszowskie, Koryckie Łąki, Krzyszkowskie, Łapszowskie, Małozowska Góra, Małozówka, Michałowski Las, Paśmiecki Las, Podecle, Podeksanie, Podgajskie, Podkoryto, Podsietajów, Pola Cudzynowskie, Przybenickie, Rogowski Las, Stradówka, Sudolskie, Sypowskie, Topolskie, Trębaczowski Las, Wojciechowskie, Zagaje Kościejowskie.*

2. Nazwy topograficzne-charakteryzujące, które pokazują naturalne właściwości nazywanego obiektu. Zawierają informacje o charakterze topograficznym desygnatu, jego położeniu, rozmiarach, kształcie, jakości gleby i podłoża, barwie itp. W grupie onimów topograficznych charakteryzujących znajdują się nazwy:

- a. motywowane charakterem topograficznym obiektu, zawierające w podstawie apelatyw (najczęściej termin topograficzny): *Bełki, Bełko, Brzegi, Doły, Dział, Góra, Górki, Góry, Jeziorka, Kamień, Kopce, Główny Las, Łączki, Cztery Łąki, Ostrów, Padoły, Pagórek, Paryja, Przepaść, Sadržawka, Skala, Struga, Studzienka,*
- b. motywowane rozmiarami desygnatu (na ogół w opozycji do innego, pobliskiego obiektu), do których utworzenia wykorzystano przymiotniki (*duży, mały, średni, wielki, szeroki, wąski*): *Błonie Szerokie, Błonie Wąskie, Brodek Wąski, Dłużnica, Duże, Duże Błonia, Duże Błonie, Małe Błonie, Małe Błonia, Szeroka Droga, Szeroka Łąka, Szerokie, Szerokie Pola, Średni, Wąskie, Wielki Dół, Wielka Łąka,*
- c. motywowane położeniem i ukształtowaniem terenu: *Bania, Bardówki, Bebla, Bebło, Brzezak, Dalekie, Dębowy Dół, Dolca, Dołki, Doły, Garbata, Góra, Góry, Granica, Jaźwina, Jaźwiny, Kąty, Kępa, Kępie, Klin, Kliniki, Kliny, Kopce, Koryto, Kresy, Krzyżówki, Lejek, Łukowiec, Niecki, Niziny, Obłoki, Okręglica, Ostatni, Ostatnie, Ostra Górka, Ośrodek, Padule, Pagórek,*

Pagórki, Płaszczynna, Przeczka, Przepaść, Przedno, Ratodoły, Ratodół, Rogów, Równe Pola, Równia, Równie, Stoczki, Stronie, Wierzchowie, Wierzchowina, Wyszyzna, Zakręcie, Zakręt, Zakryt, Zatoki, Zawale, Żłoby,

- d. motywowane właściwościami (jakością) gleby i podłoża: *Bagna, Bagno, Bełki, Białki, Białkowy, Bielany, Błociska, Bugaj, Gliniak, Gliniawki, Gliniki, Jeziora, Jeziorka, Jezioroko, Jezioro, Kamienie, Kamień, Kawiary, Krzemieniec, Krzemieńca, Krzemionka, Łysa Góra, Łyse Góry, Łysówka, Łysula, Madera, Mady, Mokradla, Piachy, Piasek, Piaski, Piaskówki, Potoki, Rędziny, Rudka, Rzechty, Rzeczyska, Sapy, Skała, Skały, Strugi, Studzienki, Sucha Łąka, Suche Łąki, Surowa, Ujście, Wąwóz Lessowy, Wirki, Wodąca, Wodoca, Wodocza, Wodońca, Wodzienica, Wodzienice,*
- e. motywowane wrażeniami zmysłowymi (wzrokowymi, węchowymi, smakowymi): *Białorzecze, Czarny Las, Osmolice, Słonówka, Śmierdziączka, Złota Góra, Złote Góry,*
- f. motywowane związkami obiektu z występującą w jego pobliżu fauną: *Bocianka, Boćki, Czajki, Dubielówka, Gawroniec, Kocina, Koczkówka, Krukawa, Lisie Jamy, Lisiny, Lupówka, Łabędź, Wilczy Dół, Wilcza Góra, Wydry, Żabinięć, Żabińce,* oraz florą: *Brzezia, Brzezie, Brzezowy Las, Choinki, Choiny, Chrustówka, Dębiana, Dębina, Dębowiec, Dębowy Dół, Gaik, Gaiki, Gaj, Gaja, Gaje, Grabowce, Grabowiec, Grabówka, Gruszczycza, Gruszów, Jawor, Jawornik, Jaworniki, Krzestki, Kwietnica, Laski, Lasowiska, Lasowisko, Lesiska, Lipówka, Łopusz, Łubinówka, Makowiec, Murawa, Paprotnik, Rokicie, Siemieniec, Sitnik, Sitówki, Trzcie, Trzciniec, Trzcinowiec, Wikle, Wikliska, Zagajnik,*
- g. wiekiem nazywanego obiektu: *Młody Gaj, Nowa Górka, Młody Las, Stary Las, Nowe Łąki, Stare Łąki.*

Drugą grupę (II) mikrotoponimów tworzą nazwy wykazujące relację, jaka zachodzi między nazywanym desygnatem a człowiekiem (przynależność, stosunki prawnowłasnościowe, sposoby wykorzystania obiektu, sposoby uprawy i użytkowania gruntów, pozyskiwanie i podział ziemi, kultura duchowa, poglądy i wierzenia). W tej grupie onimów znajdują się:

1. Nazwy dzierżawcze (posesywne), wynikające z przynależności gruntu:

- a. do osoby (gospodarza), rodziny, utworzone od nazw osobowych (imion, nazwisk, przezwisk) lub od apelatywnego określenia zawodu właściciela: *Adamówka, Babiński Las, Backi, Bankowe, Baranek, Baranicha, Bochenka, Frejówka, Gacki, Gackówki, Gajda, Jadwiga, Jadwisia, Jadwisin, Jadzinek, Jankowskie, Jarczówka, Jasiowskie, Józefów, Kaczmarki, Kaczmarówka,*

Kasin, Klimasy, Klisówka, Kobiela, Kobile, Kocimów, Kocina, Kolosy, Koniusza, Kozłówki, Ksawerówka, Lubicha, Ludwinów, Maćkowska Góra, Majków, Majorówka, Majowe, Marcowe Stawy, Marcówka, Marianów, Mieczysławówka, Migurski, Młynarki, Młynarski, Multany, Pisarka, Romanowskie, Tarapata, Wawrowskie, Wiktorówka, Włodki,

- b. do grupy społecznej, instytucji: *Biskupiec, Chłopski Las, Chłopskie, Dworskie, Dwór, Kantoria, Kościelna Droga, Królewskie, Księżę Pole, Pański Las, Pańskie, Pańskie Morgi, Plebanski, Plebańskie, Poduchowne, Podworskie, Popówka, Popówki, Radzieckie, Scholasteria, Sołtysówka, Szkolne, Wikaryjka, Włościańskie, Wójtowstwo.*

2. Nazwy gospodarcze, wynikające z działalności gospodarczo-cywilizacyjnej ludzi na danym obszarze:

- a. motywowane obiektem kultury materialnej, jego jakością, charakterem użytkowym: *Błonia, Błonie, Browarzysko, Budy, Cegielnia, Gace, Gacie, Gać, Gipsiarnia, Gipsołomy, Gościńiec, Grobla, Jaz, Jazówka, Karczmisko, Kleczyce, Kopanina, Koszary, Kuźnisko, Lepianka, Ławki, Łażnia, Młyńczyńska, Niwa, Niwki, Nowizna, Ogiewka, Okop, Okopanki, Okopianki, Okopki, Okopy, Park, Pasięka, Piaskownia, Przecinka, Przeczki, Rynsztok, Słup, Stawik, Stawiki, Stawiska, Stawisko, Stawki, Stawówki, Ślemionki, Trzy Stawy, Urzuckie Pola, Wały, Wyploska, Wzorek, Zagony, Zagrody, Zapusta,*
- b. motywowane hodowlą zwierząt: *Baranek, Barania Góra, Baranicha, Gęsia, Kaczy, Kobylanki, Koński, Kozina, Krówki, Pasternik, Pastwa, Pastwiska, Paśne, Stawówki, Świnia, Wygon, Zabijaczka,*
- c. motywowane uprawą roślin: *Grochówki, Ogrody, Pasza, Rzopnica, Polny Sad, Sadki, Winnica, Włoszczyzny,*
- d. motywowane walorami użytkowymi obiektu lub ich brakiem, trudnościami w eksploatacji: *Biedaczów, Bolenice, Chwasty, Dobruła, Dzikie, Kryzysówka, Krzywda, Krzywdy, Odłogi, Ogniska, Opusta, Peszyna, Puste, Pustki, Stradomka, Surowa, Ślepe Doły, Świńska Krzywda, Ugorki, Ugór, Utłogi, Wydmuchów, Zarazy, Złota Góra, Złote Góry,*
- e. motywowane formą prawną użytkowania gruntu, wskazujące na metody osadnicze, na pozyskiwanie i wszelkiego rodzaju podziały własności: *Dodatki, Dział, Działki, Dzielnica, Dziesiątkowe, Folwarczne, Folwark, Grojec, Hektary, Jutrzyzny, Kawalki, Klin, Kliniki, Kliny, Kolonia, Korce, Kwartki, Kwarty, Legatka, Łany, Majoratne, Miedze, Cztery Morgi, Morgi, Osada, Ostatek, Parcela, Parcelacja, Peperówka, Płóski, Podziały, Pólanek, Pólaneki, Półmordze, Prebenda, Pręty, Przydatek, Przydatki, Przymiarki, Reforma,*

Resztówka, Rotacja, Selekt, Serwit, Serwity, Ukazowe Pole, Zabraniec, Zakupne, Zwola,

- f. motywowane wiekiem obiektu (dawnością jego zagospodarowania): *Stare Błonie, Stare Zagrody.*

3. Nazwy okolicznościowe (pamiętkowe), upamiętniające niecodzienne okoliczności i sytuacje, motywowane prawdziwym lub prawdopodobnym wydarzeniem, legendą, wierzeniem ludowym: *Cholerny Cmentarz, Diabla Kupa, Diabli Taniec, Grzebowisko, Jeruzal, Kalwaria, Kalwaryjka, Kierków, Luter, Łysa Góra, Miecisko, Mogiła, Mogiłki, Mogiły, Oświętki, Pogrzebisko, Potatarskie, Psi Rynek, Sobótka, Szubienica, Święty Jan, Walenty, Węgierski Dół, Zamczysko, Żołnierskie Łąki.*

Osobną grupę mikrotoponimów stanowią nazwy będące wynikiem **kreacji metaforycznej**, powstałe na drodze skojarzenia desygnatu (jakiejś jego widocznej cechy), poprzez podobieństwo, z innym obiektem rzeczywistości: *Arka, Babia Góra, Bałkanówka, Bogoryja, Bycze Jajo, Fortepian, Głowy, Gruszka, Jajko, Jeruzal, Kalwaria, Kaptur, Kiszki, Lejek, Lelitko, Lew, Mnich, Noga, Organki, Organy, Patrol, Pazuchy, Piekło, Piwnice, Psie Główniki, Rożna, Solo, Stołeczki, Ślinki, Świńska Krzywda, Warszawka, Wąż, Wigoląbka.*

Analiza zebranego materiału onimicznego wykazała, że w systemie mikrotoponimicznym powiatu kazimierskiego największą grupę stanowią nazwy topograficzne (340 nazw), w której dominują nazwy charakteryzujące (231 nazw) motywowane cechami fizjograficznymi, do utworzenia których wykorzystano przede wszystkim wyrazy pospolite odpowiadające semantycznie stałym realiom terenowym⁸.

Najwięcej jest wśród nich nazw wskazujących na położenie i kształt obiektów, np. *Bania* (por. ap. *bania* 'dół, zagłębienie')⁹, *Dalekie* (por. przym. *daleki*), *Garbata* (por. przym. *garbaty*, od ap. *garb* 'pagórek, wyniosłość terenu'), *Kępa* (por. ap. *kępa* 'wyniosłość w terenie, zwłaszcza bagnistym'), *Kliny* (por. ap. *klin* 'wąski kawałek ziemi w kształcie trójkąta'), *Okrąglica* (por. przym. *okrągły*), *Ostra Górka* (por. przym. *ostrzy* i ap. *górką*), *Przeczeki* (por. ap. *przeczek* 'pole, łąka

⁸ Mikrotoponimy, jak pisał Robert Mrózek, „prezentują swoją specyfikę głównie w bardzo licznych nazwach odaplatywnych, często zbieżnych z wyrazami pospolitymi. Nazwy te są wynikiem spontanicznego wyboru gotowych form lub struktur wyrazowych do pełnienia podwójnej roli oznaczania konkretnego obiektu terenowego i równoczesnego charakteryzowania go (określenia jego charakterystycznych właściwości, kształtu, położenia itp.)” (Mrózek 1998, s. 233–234).

⁹ Znaczenie leksykalne apelatywów motywujących nazwę przytaczam w pierwszej kolejności za słownikami gwarowymi (SGP, SGPKarł, Dejna), następnie etymologicznymi (ESJPBań, SEJJPBor, SEJPS) i za słownikami języka polskiego (SStp, SJPD).

ułożone poprzecznie do reszty pól, łąk'), *Równia* (por. ap. *równia* 'płaski teren, równina, płaszczyna'), *Wyszyna* (por. ap. *wyszyna* 'wyniosłe wzgórze; miejsce wyższe, wyżej położone') – łącznie 60 nazw, oraz na rodzaj gleby i podłoża, np. *Bielany* (por. ap. *biel, biela* 'mokradło, bagno; podmokła łąka'), *Błociska* (por. ap. *błocisko* 'ziemia rozmokła, błoto'), *Gliniki* (por. ap. *glinik* 'ziemia gliniasta'), *Kamienie* (por. ap. *kamień*), *Mokradla* (por. ap. *mokradle* 'mokradło; podmokły grunt; mokra rola'), *Piaskówki* (por. ap. *piasek*), *Rudka* (por. ap. *rudka* 'błoto, niewysychające bagnisko'), *Rzechty* (por. ap. **rzekta* 'rzeczka'¹⁰), *Sapy* (por. ap. *sapa* 'bardzo wilgotne pole; mokradła'), *Suche Łąki* (por. przym. *suchy*), *Wodzienica* (por. ap. *woda*) – 54 nazwy.

Są mikrotoponimy o motywacji związanej z lokalną florą, np. *Brzezcie* (por. ap. *brzezcie* 'lasek brzoźowy'), *Dębowiec* (por. ap. *dębowiec* 'las dębowy'), *Jawor* (por. ap. *jawor*), *Krzestki* (por. ap. gw. *krzęstka, krzestka* 'skrzyp polny'), *Lipówka* (por. ap. *lipa*), *Łopusz* (por. ap. *łopuch* 'łopian'), *Paprotnik* (por. ap. *paprotnik* 'las o poszyciu z paproci'), *Rokicie* (por. ap. *rokicie* 'skupienie rokit [wierzb]'), *Siemieniec* (por. ap. *siemień, siemię* 'nasiona lnu'), *Sitnik* (por. ap. *sit* 'sitowie, trzcina'), *Wikle, Wikliska* (por. ap. *wikle* 'wiklina, wierzbina, też *wikla* 'zarośl zawiła, trudna do przebycia') – 45 nazw, których podstawami nazewniczymi były najczęściej zbiorowiska leśne, drzewa, krzewy, polne, dzikie rośliny. Nazwy informują też o zwierzętach żyjących w okolicy, np. *Boćki* (por. ap. *bociek* 'bocian'), *Dubielówka* (por. ap. *dubiel* 'rodzaj ryby ze skrzyżowania karpia z karasiem'), *Krukawa* (por. ap. *kruk*), *Lisie Jamy* (por. przym. *lisi*), *Lupówka* (por. ap. stp. *lupa* 'wilk'), *Wilczy Dół, Wilcza Góra* (por. przym. *wilczy*), *Wydry* (por. ap. *wydra*), *Żabiniec* (por. ap. *żabiniec* 'miejsce gdzie się żaby lęgą') – 17 nazw.

Wśród nazw topograficznych charakteryzujących znajdują się również nazwy wskazujące na charakter topograficzny obiektu, np. *Góry* (por. ap. *góra*), *Jeziorka* (por. ap. *jeziorko*), *Łączki* (por. ap. *łączka* 'obszar ziemi porośnięty trawą'), *Ostrów* (por. ap. *ostrów* 'wyspa; kawałek pola położony pomiędzy smugami, łąkami albo rowami'), *Padoly* (por. ap. *padół* 'dolina, nizina, wąwóz'), *Pagórek* (por. ap. *pagórek*), *Paryja* (por. ap. *paryja* 'dolina wąska, wąwóz; dół naturalny ze stromymi brzegami, przez który płynie strumyk'), *Skąła* (por. ap. *skąła*) – 25 nazw, oraz na jego rozmiar, np. *Duże Błonie* (por. przym. *duży*), *Małe Błonie* (por. przym. *mały*), *Szerokie* (por. przym. *szeroki*), *Sredni* (por. przym. *średni*), *Wąskie* (por. przym. *wąski*), *Wielka Łąka* (por. przym. *wielki*) – 17 nazw. Nieliczne są natomiast nazwy informujące o zabarwieniu i kolorze obiektu, np. *Białorzecze* (por. przym. *biały*), *Czarny Las* (por. przym. *czarny*), *Złota Góra* (por. przym. *złoty*), a także o wieku obiektu, np. *Młody Gaj* (por. przym. *młody*), *Stary Las* (por. przym. *stary*), *Nowe Łąki* (por. przym. *nowy*).

¹⁰ Dawne określenie małego ciekłu wodnego z gw. przejściem *k > ch*.

W systemie mikrotoponimicznym badanego regionu występują liczne topograficzne nazwy lokalizujące (108 nazw), odzwierciedlające dawne stosunki przestrzenne na danym obszarze. Onimy te utrwalają sposób postrzegania rzeczywistości właściwy mieszkańcom wsi. Oprócz tego, że nazywają i wyróżniają obiekt spośród innych, dodatkowo określają położenie obiektu względem innego obiektu (lokalizatora), co dowodzi, jak istotna dla mieszkańców badanego powiatu była orientacja w terenie i potrzeba precyzyjnej lokalizacji obiektów.

Najwięcej nazw lokalizujących (33) utworzono od wyrażen przyimkowych zawierających przyimek *za*, które lokalizują obiekt za lokalizatorem, np. *Za Wsią* (por. ap. *wieś*), *Zabłonie* (por. ap. *blonie* 'rozległe równiny trawą pokryte; duże pastwisko'), *Zagościniec* (por. ap. *gościniec* 'szeroka droga wiejska, trakt', też 'karczma, zajazd'), *Zagroble* (por. ap. *grobla* 'nasyp, wał dla powstrzymania wody w stawie, tama'), *Zagumnia* (por. ap. *zagumnie* 'pole za gumnami; pole tuż przy zabudowaniach, podwórzu'), *Zakrzypopie* (por. ap. *krzypopa*, *przykopa* 'rów, którym woda z rzeki lub potoku skierowana jest do młyna'), *Zastawie* (por. ap. *staw*), *Zastawiszczce* (por. ap. *stawisko* 'miejsce, gdzie poprzednio był staw'). Liczne okazały się również nazwy, do utworzenia których wykorzystano przyimek *pod* (29), lokalizujące obiekt znajdujący się przed lub obok lokalizatora, np. *Pod Broniszowem* (por. n. wsi *Broniszów*), *Pod Krzyżem* (por. ap. *krzyż*), *Pod Lasem* (por. ap. *las*), *Podmieście* (por. ap. *miasto*), *Podmłynie* (por. ap. *młyn*), *Podrędzinie* (por. ap. *rędzina* 'grunt gliniasty zmieszany z iłem, gliną popielatą i marglem rolniczym'), *Podwale* (por. ap. *wał* 'usypisko ziemi lub kamieni; nasyp, szaniec; grobla'). Pozostałe przyimki cechowały się mniejszą frekwencją: *nad* (5), *na* (3), *od* (2), *po* (2), *między* (1), *przed* (1), *przy* (1), *w* (1).

W nazwach terenowych omawianej grupy można zauważyć duże zróżnicowanie lokalizatorów, którymi są: obiekty topograficzne (np. bagno, góra, las, rzeka), obiekty kultury materialnej (np. gościniec, karczma, krzyż, młyn, staw, stodoła, szosa, wieś), jak również pobliskie wsie i ich części. Zgromadzony materiał onimiczny rejestruje nazwy, dla których punktem odniesienia stały się najbardziej charakterystyczne elementy lokalnego środowiska naturalnego, np. *Międzygórze* (por. ap. *międzygórze* 'pole leżące pomiędzy górami'), *Nad Bagnem* (por. ap. *bagno*), *Pod Lasem*, *Podlesie* (por. ap. *las*), *Podgórze* (por. ap. *podgórze* 'teren położony u podnóża gór'), *Podwierzbie* (por. ap. *wierzba*), *Zagóra*, *Zagórskie* (por. ap. *góra*), *Zagórze* (por. ap. *zagórze* 'obszar leżący za górami'), *Zarzecze* (por. ap. *zarzecze* 'obszar za rzeką'), różnego rodzaju obiekty kultury materialnej odgrywające istotną rolę w życiu mieszkańców danej wsi, np. *Pod Krzyżem*, *Podkrzyzie*, *Zakrzyzie* (por. ap. *krzyż*), *Podemłynie*, *Zamłynie* (por. ap. *młyn*), *Za Karczmą*, *Zakarczmie* (por. ap. *karczma*), *Zadworze* (por. ap. *zadworze* 'miejsce za dworem'), *Za Wsią*, *Zawsie*, *Przedewsia* (por. ap. *wieś*), oraz pobliskie miejscowości, np. *Chroberski Las* (por. przym. *chroberski*, od n. wsi *Chroberz*), *Cudzynowskie* (por. przym.

cudzynowski, od n. wsi *Cudzynowice*), *Koryckie Łąki* (por. przym. *korycki*, od n. wsi *Koryto*), *Małoszówka* (por. n. wsi *Małoszów*), *Paśmieski Las* (por. przym. *paśmieski*, od n. wsi *Paśmiechy*), *Pod Kociną* (por. n. wsi *Kocina*), *Podecle* (por. n. wsi *Cło*), *Podeksanie* (por. n. wsi *Ksany*), *Podsietejów* (por. n. wsi *Sietejów*), *Trębaczowski Las* (por. przym. *trębaczowski*, od n. wsi *Trębaczów*).

Drugą co do liczebności grupę nazw w mikrotoponimii powiatu kazimierskiego stanowią mikrotoponimy gospodarcze (155 nazw), motywowane kulturą materialną i społeczną. Przywołują rolniczy i przemysłowy obraz dawnej wsi, dokumentują różne aspekty działalności gospodarczo-cywilizacyjnej jej mieszkańców, np. użytkowanie gruntu, gospodarkę uprawną i hodowlaną, pozyskiwanie i podział własności.

W tej grupie mikrotoponimów wyróżniają się nazwy związane z kulturą rolną. Odnotowano nazwy informujące o rolniczym charakterze obiektu, np. *Błonie* (por. ap. *błonie*), *Łany* (por. ap. *łan* 'pole uprawne'), *Niwa* (por. ap. *niwa* 'pole uprawne, niekiedy zapewne określonej wielkości, łan, grunt', też 'pole po wykarczowaniu, nowina'), *Nowizna* (por. ap. *nowizna* 'ziemia uprawiana po raz pierwszy po wykarczowaniu lasu lub zaoraniu łąki'), *Wzorek* (por. ap. *wzorek*, stp. *wzor* 'pole zorane, uprawne', też *wzory* 'łany i części pola do uprawy'), *Zagony* (por. ap. *zagon* 'wąski, długi pas ziemi uprawnej, ograniczony brudami', *zagony* 'pola uprawne'), nazwy związane z pozyskiwaniem terenu pod uprawę, np. *Kopanina* (por. ap. *kopanina* 'pole z lasu wykarczowane, trzebisko; nowizna'), *Okopanki* (por. ap. *okop* 'miejsce okopane; pola kopane, okopywane'), *Pasieka* (por. ap. *pasieka* 'miejsce, na którym las wyrąbano, trzebież, nowina, karczowisko'), *Zapusta* (por. ap. *zapusta* 'ziemia nieorana, przeznaczona na zalesienie'). Ważnym elementem środowiska gospodarczego były sady i ogrody, również utrwalone w mikrotoponimach. Znajdujemy nazwy związane z uprawą roślin, np. *Grochówki* (por. ap. *groch*), *Ogrody* (por. ap. *ogród* 'pole koło domu [najczęściej za stodołą] przeznaczone pod warzywa'), *Polny Sad* (por. przym. *polny* i ap. *sad*), *Rzopnica* (por. ap. *rzepa* 'gatunek rośliny'), *Sadki* (por. ap. *sadek*), *Winnica* (por. ap. *winnica* 'ogród [sad], w którym uprawia się winorośl'), *Włoszczyzny* (por. ap. *włoszczyzna*), i hodowlą zwierząt, np. *Barania Góra* (por. przym. *barani*), *Gęsia* (por. przym. *gęsi*), *Kaczy* (por. przym. *kaczy*), *Kozina* (por. przym. *kozi*), *Krówki* (por. ap. *krówka*), *Pasternik* (por. ap. *pasternik* 'pastwisko, pastewnik'), *Pastwa* (por. ap. *pastwa* 'pastwisko'), *Paśne* (por. przym. *paśny*, od czas. *paść*), *Wygon* (por. ap. *wygon* 'pastwisko w pobliżu wioski; droga na pastwisko').

W systemie mikrotoponimicznym badanego powiatu występują liczne nazwy związane z pozyskiwaniem i podziałem ziemi, np. *Dodatki* (por. ap. *dodatek* 'nazwa części ziemi w gospodarstwie', *datki* 'kawałki ziemi, najczęściej dwumorgowej wielkości dodawane tym chłopom, którzy na mocy ukazu uwłaszczeniowego otrzymali ziemię mało urodzajną'), *Jutrzyzny* (por. ap. *jutrzyzna* 'miara

powierzchni pola, mórg, staje'), *Legatka* (por. ap. *legatka* 'ziemia otrzymana z legatu, majątek z takiego zapisu'), *Peperówka* (por. *pepeer*, skrótowiec utworzony od pierwszych liter nazwy Polska Partia Robotnicza [PPR]), *Półanek*, *Półanki* (por. ap. *półanek*, *półtanek* 'pole o powierzchni pół łanu; mały łanek; rola chłopska'), *Pręty* (por. ap. *pręt* 'dawna miara długości i powierzchni wynosząca ok. 4,5 m²'), *Przymiarki* (por. ap. *przymiarki* 'kawałki pola, stanowiące dodatki do pola głównego'), *Resztówka* (por. ap. *resztówka* 'reszta gruntu pozostała po parcelacji prywatnej posiadłości ziemskiej'), *Serwity* (por. ap. *serwitut* 'prawo do korzystania z cudzej nieruchomości w ograniczonym zakresie, np. do przejazdu, czerpania wody; służebność', hist. [zwykle w l. mn.] 'w ustroju pańszczyźnianym: prawo do korzystania z gruntów folwarcznych i chłopskich, przysługujące wzajemnie chłopom i dziedzicom'), *Ukazowe Pole* (por. przym. *ukazowy* 'ukazem przydzielony' i ap. *pole*), *Zakupne* (por. gw. przym. *zakupny* 'dzierzawiony').

Ponadto odnotowano niewielką liczbę mikrotoponimów utrwalających subiektywną ocenę poszczególnych obiektów, wśród nich tylko trzy nazwy eksponujące walory użytkowe desygnatu: *Dobrula* (por. przym. *dobry*), *Złota Góra*, *Złote Góry* (por. przym. *złoty*). Większość stanowią nazwy obrazujące trudne warunki bytowe, np. *Biedaczów* (por. ap. *bieda*), *Bolenice* (por. ap. *bolenie* 'boleść, ból', czas. *boleć*), *Krzywdy* (por. ap. *krzywda* 'bezprawie komuś wyrządzone, ujma, ukrzywdzenie'), *Wydmuchów* (por. ap. *wydmuchów* 'miejsce narażone na silne wiatry'), wskazujące na trudności w eksploatacji obiektu, np. *Chwasty* (por. ap. *chwast* 'dziko rosnąca roślina, zielsko'), *Dzikie* (por. przym. *dziki* 'nieuprawiany, niehodowany, nieoswojony'), *Peszyna* (por. ap. *perz* 'chwast', też ap. *perzyna* 'popiół; popielisko, zgliszcza'), *Stradomka* (por. imiesłów przym. **stradom(y)*, od **stradomь* 'z trudem uprawiany (o ziemi)', por. *stradać* 'utracić', stp. *strada* 'bieda'), nazwy określające ziemię leżącą odłogiem, np. *Odłogi* (por. ap. *odłóg* 'ugór, pole nieuprawiane przez dłuższy czas'), *Opusta* (por. ap. *opusta* 'kawałek ziemi między bruzdami, nietknięty lemieszem w oraniu'), *Pustki* (por. ap. *pustka* 'miejsce puste; pole nieuprawne'), *Surowa* (por. przym. *surowy* w znaczeniu 'niepoddany uprawie'), *Ugorki*, *Ugór* (por. ap. *ugór* 'pole leżące odłogiem; pole nieuprawiane przez jakiś czas, porośnięte dziką roślinnością, trawą'), *Utlógi* (por. ap. *utłóg* (*odłóg*) 'pole leżące odłogiem'). Ponadto nazwy terenowe powiatu kazimierskiego utrwalają informacje na temat budownictwa użytkowego, np. *Budy* (por. ap. *budy* 'dawne zakłady przemysłowe przetwarzające produkty leśne', też *buda* 'szałas, osada leśna; prymitywny zakład przetwórstwa drewna'), *Gościniec* (por. ap. *gościniec*), *Grobla* (por. ap. *grobla* 'wał ziemny dla powstrzymania wody w stawie, tama; pomost usypany przez bagna, wał do przejazdu przez błota'), *Jaz* (por. ap. *jaz* 'sztuczna tama, grobla zwracająca wodę na koło młyńskie'), *Karczmisko* (por. ap. *karczmisko* 'brzydka karczma; grunt, na którym stała karczma'), *Młyńczyska* (por. ap. *młyńczysko* 'miejsce, gdzie stały młyny'), oraz działalności przemysłowej, np. *Cegielnia*

(por. ap. *cegielnia* ‘zakład produkujący cegłę’), *Gipsiarnia* (por. ap. *gips*), *Kuźnisko* (por. ap. *kuźnia*), *Piaskownia* (por. ap. *piaskownia* ‘kopalnia piasku’).

Kolejna grupa mikrotoponimów (79 nazw) ukazuje relację pomiędzy nazywanym obiektem a człowiekiem opartą na posesywności. Tworzą ją nazwy o charakterze dzierżawczym, które pokazują, jak ważne dla mieszkańców wsi było zaznaczanie przynależności gruntu do gospodarza czy społeczności danej miejscowości. Mikrotoponimy świętokrzyskie o motywacji przynależnościowej w swojej podstawie nazwotwórczej mają najczęściej nazwiska właścicieli obiektów, np. *Gajda* (por. nazw. *Gajda*), *Klimasy* (por. nazw. *Klimas*), *Majków* (por. nazw. *Majka*), *Marcowe Stawy* (por. nazw. *Marzec*), imiona, np. *Adamówka* (por. im. *Adam*), *Jadwisin* (por. im. *Jadwisia*), *Józefów* (por. im. *Józef*), *Maćkowska Góra* (por. im. *Maciek*), rzadziej nazwę zawodu, np. *Kaczmarówka* (por. ap. *karczmarz*), *Młynarski* (por. ap. *młynarz*), *Pisarka* (por. ap. *pisarz*). Ponadto odnotowano nazwy, które utrwalają obraz dawnych stosunków prawnowłasnościowych, informują o przynależności obiektu do określonej grupy społecznej, np. *Chłopski Las* (por. przym. *chłopski*), *Dworskie* (por. przym. *dworski* ‘należący do dziedzica, majątku ziemskiego, pracujący na folwarku dziedzica’), *Królewskie* (por. przym. *królewski*), *Pańskie Morgi* (por. przym. *pański* ‘dawniej należący do pana, dziedzica, do dworu’), *Włościańskie* (por. przym. *włościański*). Zarejestrowano mikrotoponimy dokumentujące związek obiektu z instytucjami, które odgrywały ważną rolę w życiu mieszkańców wsi, np. *Kościelna Droga* (por. ap. *kościół*), *Szkolne* (por. ap. *szkoła*).

W zgromadzonym materiale badawczym odnotowano również nazwy z członami chronologizującymi: *stary*, *nowy*, też *młody*, które wskazują na wiek obiektu: *Młody Gaj*, *Nowa Górka*, *Młody Las*, *Stary Las*, *Nowe Łąki*, *Stare Łąki*, dokumentując „dawność” jego zagospodarowania: *Stare Błonie*, *Stare Zagrody*.

W systemie mikrotoponimicznym powiatu kazimierskiego kolejną grupę nazw (w liczbie 25) stanowią określenia upamiętniające ważne dla społeczności wiejskiej miejsca i wydarzenia, legendy, wierzenia, obrzędy i tradycje ludowe.

Do tego typu nazw możemy zaliczyć określenia: *Grzebowisko* (por. ap. *grzebowisko* ‘cmentarz zwierzęcy’), *Pogrzebisko* (por. ap. *pogrzebisko* ‘cmentarzysko’), które desygnują miejsca, gdzie grzebano padłe zwierzęta. Z kolei nazwa *Cholerny Cmentarz* (por. przym. *cholerny* w znaczeniu ‘związany z epidemią cholery’ i ap. *cmentarz*) utrwała pamięć o zmarłych wskutek epidemii cholery, którzy w tym miejscu spoczywają. Obraz ludzkiej śmierci i pochówku przywołują też nazwy: *Mogilki* (por. ap. *mogilka* ‘mała mogiła’), *Mogiły* (por. ap. *mogiła* ‘wzgórze; grób’) oraz *Kierków* (por. ap. *kierków* ‘cmentarz żydowski’). Nazwy pradziejowych, neolitycznych kurhanów: *Mogiła* i *Walenty* (kurhan św. Walentego) dokumentują historię osadnictwa na badanym terenie sięgającego epoki brązu; stanowią unikatowe, cenne obiekty zabytkowe i trwałe elementy krajobrazu. Nazwa kurhanów

(kopców) *Potatarskie* dokumentuje z kolei obecność we wsi Bejsce Tatarów, którzy według lokalnych legend sami się tutaj osiedlili albo zostali osiedleni siłą jako jeńcy. Mikrotoponim *Zamczysko* (por. ap. *zamczysko* ‘miejsce, na którym kiedyś stał zamek’) jest nazwą kopca i dołów utrwalającą wczesnośredniowieczne, słowiańskie grodzisko w Stradowie, które funkcjonowało od VIII do XI wieku. Prawdopodobnie stanowiło jeden z głównych grodów plemienia Wiślan i było schronieniem dla społeczności plemiennej, a być może też miejscem sprawowania kultów religijnych.

W zgromadzonym materiale badawczym mamy również określenia o motywacji religijnej, nadawane miejscom o jakichś szczególnych lub pożądanym właściwościach, obiektom religijnym związanym z męką Jezusa, które mieszkańcy upodobniali do jerozolimskiego wzgórza czy Góry Kalwarii, nadając im takie nazwy, jak *Jeruzal* (por. n. biblijną *Jerozolima* [inaczej *Jeruzalem*] ‘miasto założone przez [boga] Szalem’) czy *Kalwaria*, *Kalwaryjka* (por. ap. *kalwaria* ‘miejsce męki; stacje Męki Pańskiej, obchodzone procesjonalnie przez pobożnych, szczególnie ta, na której Chrystus jest wyobrażony na krzyżu’, *Kalwaria* – n. wzgórza pod Jerozolimą, na którym ukrzyżowano Chrystusa). Wyrazem dawnych wierzeń są nazwy upamiętniające świętych patronów, np. nazwa lasu *Święty Jan* ma związek ze świętym Janem Gwalbertem, patronem lasów i leśników¹¹. Tradycje badanej wspólnoty utrwala nazwa *Sobótkka* związana z pogańskimi obrzędami palenia sobótkowych ogni w czasie przesilenia letniego. Z kolei nazwa *Łysa Góra* być może powstała przez skojarzenie góry jako miejsca na sabaty czarownic i została przeniesiona z Łysej Góry w Górach Świętokrzyskich, czyli nazwy legendarnego miejsca zlotów czarownic. Określenia *Diabla Kupa*, *Diabli Taniec* według ludowych wierzeń i tradycji charakteryzują miejsca, w których mieszkają złe duchy, czyli diabły. Nazwa *Piekło*, choć wywodzi się z wierzeń ludowych, to jest już wynikiem kreacji metaforycznej, i określa miejsce jako „złe”, trudno dostępne, oddalone, czy też jako miejsce przebywania złych duchów.

Obok mikrotoponimów odbijających otaczającą mieszkańców badanego powiatu rzeczywistość w sposób bezpośredni funkcjonują nazwy, które powstawały na drodze metaforyzacji, określające teren poprzez porównywanie jego właściwości z cechami innych przedmiotów. Tworzą one w zgromadzonym materiale ostatnią grupę mikrotoponimów (33 nazwy). Nazwy metaforyczne podkreślają za pomocą metafory główną cechę obiektu, najłatwiej postrzeganą za pomocą zmysłów (jak kształt czy rozmiar), lub cechy, które budzą pozytywne lub negatywne skojarzenia. Podstawami skojarzeniowymi tego typu onimów są nazwy różnych przedmiotów gospodarstwa domowego, instrumentów muzycznych, odzieży (*fortepian*, *kaptur*, *lejek*, *organki*, *organy*, *pazucha*, *rożen*, *stołeczek*),

¹¹ Ogłoszony patronem ludzi lasu przez papieża Piusa XII w 1951 r.

nazwy części ciała (*głowa, kiszka, lelito, noga*), które za sprawą swojego kształtu konotują wtórne znaczenia topograficzne. Pojawiają się również metaforyczne użycia nazw zwierząt (*lew, pies, wąż*) oraz nazw geograficznych (*Balkany, Jeruzalem, Kalwaria, Warszawa*). Do tego typu mikrotoponimów należą określenia, np. *Bycze Jajo, Jajko, Kaptur* (które można rozumieć jako ślady metaforycznych wyrazów topograficznych o znaczeniu 'wzniesienie'), *Pazuchy* (por. ap. *pazucha* 'dolina', też 'zatoka morska'), *Piwnice* (od podobieństwa do wolnostojących piwnic ziemnych z drzwiczkami, por. też ap. *piwnica* w znaczeniu toponimicznym 'naturalne jamy i lochy skalne'), czy też określenia *Babia Góra, Mnich* powstałe w wyniku skojarzenia widoku obiektu z kształtem ludzkich postaci.

Przeprowadzona analiza nazewnictwa terenowego ujawniła bogaty i różnorodny zasób leksykalny mikrotoponimów badanego regionu. Tworzone przez ludzi na co dzień posługujących się gwarą kielecką, niejednokrotnie archiwizują one dialektalne cechy językowe typowe dla gwar małopolskich, ściślej środkowomałopolskich. W zgromadzonym materiale onimicznym można wskazać mikrotoponimy o podstawach wspólnych różnym odmianom polszczyzny, występujących zarówno w gwarach, jak i w języku ogólnopolskim, a także nazwy, których podstawy funkcjonują tylko w gwarze bądź mieszczą się w zasobie leksyki ogólnopolskiej, ale przybierają typowo gwarowe znaczenie lub różnią się od polszczyzny ogólnej niesystemowymi cechami fonetycznymi.

Wśród analizowanych mikrotoponimów mamy nazwy, które przechowują archaizmy o proweniencji prasłowiańskiej, np. *Bardówki* (por. **bardo* 'góra'), *Doły, Dolca* (por. **dolъ* 'otwór, jama, zakłęśła dolina, dół'), *Jaźwiny* (por. **ězvina* 'wydrążenie w ziemi, jama, dziura, nora'), *Trzcie, Trzciniec, Trzcinowiec* (por. **trъstb* 'trzcina, sitowie'), *Zagumnie* (por. **gumьno* 'miejsce, na którym się młóci'), nazwy utworzone od apelatywów staropolskich, np. *Bania* (por. *bania* 'dół'), *Bełki* (por. *bełk* 'bagnó'), *Gać* (por. *gać* 'grobla z faszyny lub drewna, droga wymoszczona faszyną, czyli pękami chrustu'), *Gaj* (por. *gaj* 'zagajnik'), *Kępie* (por. *kępie* 'bagnó zapewne z suchszymi i wyższymi miejscami'), *Lupówka* (por. *lupa* 'wilk'), *Wierzchowcie, Wierzchowina* (por. *wierzch* 'spłaszczona część góry lub wyżyny'), nazwy oparte na apelatywach gwarowych, np. *Bugaj* (por. *bugaj* 'las liściasty'), *Jaźwina* (por. *jaźwa* 'jama, dół'), *Koczkówka* (por. *koczka* 'kot'), *Lelitko* (por. *lelito* 'jelito'), *Przydatki* (por. *przydatek* 'dodatek'), *Rokicie* (por. *rokicie* 'skupienie rokit'), *Stawik* (por. *stawik* 'nazwa łąki na miejscu dawnego stawu'), *Utlógi* (por. *utłóg* 'pole leżące odłogiem; nieurodzajne pole'), *Zakupne* (por. *zakupny* 'dzierzawiony'), *Zapusta* (por. *zapusta* 'ziemia nieorana, przeznaczona na zalesienie'), *Żłoby* (por. *żłób* 'miejsce wyżłobione przez wodę').

Utrwalone w nazwach terenowych zjawiska gwarowe dotyczą zwłaszcza fonetyki. Powiat kazimierski leży na terenie beznosówkowym, co zdają się potwierdzać nazwy: *Bebla, Beblo* (< **Bęblo*, por. psł. **bǫbьlъ* 'nabrzemie, bańka', *bǫbel*

‘wypukłość, wyniosłość’), *Obłoki* (< **Obłaki*, por. *obłąk* ‘zakrzywienie’), *Ogiewka* (< **Uogiewka* < **Łągiewka*), *Rzopnica* (< **Rząpnica*, może od *rzepa*, z wtórną nosówką), *Wodoca*, *Wodocza* (< **Wodącza*, por. ap. *wodomcza* ‘miejsce, przez które pomyka woda’¹², też *wodąca* ‘wodę wiodąca’, *wodomcza*, *wodonica* ‘rów na polu, którym wody ściekają’, *wodończa* ‘wyrwa wodna w polu’). W mikrotoponimach powiatu kazimierskiego odnaleźć można ponadto takie cechy języka jak mazurzenie (*Brzezak*, właściwie: *Brzeżak*, por. ap. *brzeg*) czy asymilacja na odległość (*Lelitko*, por. ap. *jelito* : *lelito*¹³).

Podsumowanie

Z podjętej próby rekonstrukcji sposobów postrzegania otaczającej rzeczywistości przez lokalną społeczność wiejską na przykładzie mikrotoponimów powiatu kazimierskiego wyłania się jej bogaty językowo-kulturowy obraz – obraz natury i środowiska przyrodniczego, obraz kultury, gospodarki i codziennej pracy oraz obraz stosunków własnościowych. Otaczającą przestrzeń miejscowa ludność postrzegała zarówno w sposób bardzo konkretny, nadając obiektom określenia zgodne z ich lokalizacją, funkcją, przynależnością bądź topografią, jak i metaforyczny.

Nazwy terenowe odzwierciedlają naturalną rzeźbę powiatu kazimierskiego, wzniesienia i obniżenie terenu, dokumentują kształt i rozmiar obiektu oraz właściwości podłoża, zwłaszcza typy gleb, które dominują na badanym obszarze. Ponadto utrwalają informacje na temat lokalnej flory, w której dominowały brzozy, dęby, graby, jawory, oraz występujących na tym terenie zwierzętach, np. bocianach, lisach, wilkach, żabach. Pokazują też, jak ważna była dla nazywających lokalizacja obiektu w przestrzeni, ułatwiająca orientację w terenie.

System mikrotoponimiczny powiatu kazimierskiego odzwierciedla właściwości kulturowe i społeczno-gospodarcze badanego regionu. Onimy motywowane kulturą rolną, związane z działalnością człowieka tworzą obraz tradycyjnego, wiejskiego krajobrazu, którego zasadniczy element stanowi praca w gospodarstwie (użytkowanie gruntu, uprawa roślin, hodowla zwierząt gospodarskich), mająca dla mieszkańców wsi najwyższą wartość. Nazwy przypominają o dawnych stosunkach prawnowłasnościowych, społecznym zróżnicowaniu mieszkańców, pozyskiwaniu i podziale własności. Ponadto nazwy terenowe dokumentują i upamiętniają różnego typu wydarzenia z przeszłości mieszkańców regionu. W nazwach tych uwidacznia się również ich przywiązanie do religii i tradycji.

¹² Por. Brajerski 1966.

¹³ Por. SEJPS I, s. 557.

Objaśnienia zastosowanych skrótów:

ap. – apelatyw, wyraz pospolity, czas. – czasownik, gw. – gwarowy, hist. – historycznie, im. – imię, l. mn. – liczba mnoga, n. – nazwa, nazw. – nazwisko, por. – porównaj, przym. – przymiotnik, psł. – prasłowiański, stp. – staropolski

Bibliografia

- Babik, Z. (2019). Tzw. akcja UN-owska (1954?–1970?) – projekt, przebieg, efekty, próba oceny, *Onomastica*, 63, 291–313.
- Bartmiński, J. (1999a). Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata. W: J. Bartmiński (red.), *Językowy obraz świata* (103–120). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bartmiński, J. (1999b). Słowo wstępne. W: J. Bartmiński (red.), *Językowy obraz świata* (7–14). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bartmiński, J. (2006). *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Brajerski, T. (1966). Wodomcza, *Onomastica*, 11, 122–127.
- Cieślakowa, A. (1996). Metody w onomastycznych badaniach różnych kategorii nazw własnych, *Onomastica*, 41, 5–17.
- Cybulski, M., Rogowska-Cybulska, E. (2016). Kartuskie nazwy ulic jako nośnik pamięci zbiorowej. W: M. Święcicka, M. Peplińska (red.), *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie* (427–436). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.
- Dejna, K. (1974–1985). Słownictwo ludowe z terenów województw kieleckiego i łódzkiego, *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, XX, 189–277, XXI, 135–290, XXII, 135–268, XXIII, 147–290, XXIV, 149–274, XXV, 123–276, XXVI, 117–257, XXVII, 129–281, XXVIII, 119–261, XXIX, 83–233, XXX, 91–213, XXXI, 143–265.
- Kornaszewski, M. (1986). W sprawie klasyfikacji nazw terenowych. Uwagi i propozycje, *Onomastica*, 30, 5–15.
- Mrózek, R. (1998). Nazwy terenowe. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* (231–257). Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Wolnicz-Pawłowska, E. (2020). Podstawowe zasady standaryzacji nazw obiektów fizjograficznych w Polsce. Cz. II, *Onomastica*, 64, 41–52.

Skróty:

- ESJPBań – A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, Warszawa 2000.
 SEJPBor – W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.

- SEJPS – F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1952–1982.
SGP – *Słownik gwar polskich*, opr. IJP PAN, Kraków 1979–.
SGPKarł – J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, Kraków 1900–1911.
SJPD – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, Warszawa 1958–1969.
SSp – *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, Kraków 1953–2002.
UN – *Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych*, 22, red. W. Taszycki, Warszawa: Urząd Rady Ministrów 1966.

STRESZCZENIE

Artykuł jest próbą rekonstrukcji językowo-kulturowego obrazu świętokrzyskiej wsi zawartego w mikrotoponimii powiatu kazimierskiego. Przedstawiono sposoby postrzegania i interpretowania otaczającej rzeczywistości przez lokalną społeczność wiejską. Na materiał onimiczny składa się ponad 500 mikrotoponimów, czyli nazw lokalnych miejsc i obiektów niezamieszkałych, lądowych (np. pól, łąk, lasów, gór, pastwisk, wzniesień) i wodnych (np. bagien, stawów, strumieni, rzeczek). Wśród wszystkich zebranych nazw terenowych wyróżnione zostały nazwy, których źródłem motywacji są właściwości desygnatu istniejące obiektywnie: położenie, rozmiary, kształt itp. (nazwy topograficzne-lokalizujące i topograficzne-charakteryzujące) oraz nazwy wykazujące relację, jaka zachodzi między obiektem a człowiekiem (nazwy dzierżawcze, gospodarcze i okolicznościowe).

SŁOWA KLUCZOWE: mikrotoponimy ziemi świętokrzyskiej, toponimia, językowy obraz świata, motywacja semantyczna, nośniki pamięci

IWONA NOBIS
Instytut Języka Polskiego
Polska Akademia Nauk
al. Mickiewicza 31
31-120 Kraków